

БЕРКЛИ И ПРЕХОДНИЦИ

Да бисмо одговарајуће разумели Берклија морамо да се осврнемо и на утицаје које је он примио и који су му евентуално били од помоћи да развије свој сопствени систем. Сви су се велики мислиоци, знамо то, враћали својим великим предходницима за нове инспирације. То је и Берклијев случај.

Берклијева активност обухвата питања и философије науке и религије. Видимо да је веома свестран. Пођемо ли од заиста тачног запажања да је философија „активност која има своје одговарајуће везе у свим правцима“, при чему можемо да говоримо и о прогресу на пољу философије¹⁾, онда ово тврђење лако упоређујемо са Берклијем као сасвим тачно тврђење. Беркли спада у ред философа који су унапред знали истину и кроз свој систем философије је само образлажу, утврђују, показују је као истину инфидел-има, неверницима, како се он то већ изразио. Ако је Божије постојање закључак нашег „искуства апсолутне зависности“ онда је Беркли кренуо на поље философије са већ утврђеном истином овог искуства. Беркли нам је показао у ком смислу можемо да говоримо о прогресу у философији, показао нам је то више можда него иједан други философ. Видели смо већ како и у ком смислу сам прогрес у науци није га демодирао, ако тако можемо да се изразимо, није га учинио несавременим, већ обратно. Шта више, видимо га у првом плану нашег развоја као једног заиста прогресивног философа. Запазили смо како прогрес у науци указује на могућност прогреса у философији до те мере да тај прогрес у философији, као што се то може логички и да очекује, иде испред прогреса у науци уколико је постављен на хришћанским принципима сагледања природе. Случај са Берклијем. Беркли је веома био заинтересован за развој науке, због тога је узреаговао на извесне тенденције тадашњег правца који се наметао у научном раду. Он је предвидео да то неће бити прогрес у науци.

Берклијева ... философија науке била је у оно време далеко мање прихватљива него да је данас проповедана. Јер било је тада општеприхваћено гледиште да је теорија физике ништа друго до проширење свакодневног уобичајеног посматрања, да она открива истине баш ове исте врсте као што их имамо кроз наше обично искуство. Данас је на изванредан начин тешко у ово поверовати. Али порицати ово у оно време највероватније се осетило, баш као у случају Берклија, да се чини покушај подривања престижа физичара. Нема сумње да ово и није била намера Берклија. Он је имао само ту злу срећу да је изразио своје гнушање против овог „научног“ погледа када је тај поглед био у првом блеску свог успона²⁾.

У аналитици развоја модерне науке можемо да тврдимо како је и на који начин хришћанско Откривење, хришћански однос према природи, његово учење о човеку, условило или послужило као духовни основ за развој

1) Antony Flew, *An Introduction to Western Philosophy*, London 1971, 16
2) J. O. Urnson, *Western Philosophy and Philosophers*, New York 1960, 67

данашњег нашег научног успона или прогреса. Видимо и Берклијев прекрасан покушај, који је коначно и успео, у кориговању развоја науке. Он је то постигао као философ који је кренуо у своја философска истраживања са истинама Откривења Цркве.

Ако, дакле, полазимо од тога да је философија активност која има „своје везе у свим правцима“, онда морамо да се задржимо и на вези Берклијеве философије са другим философима. Истина нећемо овде вршити анализу свих оних евентуалних утицаја који су могли деловати на формирање Берклијевог философског система, упоређујући одговарајуће мисли, и ићи у детаљисање тих упоређења. Задатак нам је међутим да изложимо философију Берклија и да укажемо на његову савременост са нашим данима у проблематици философије данас. Постоје иначе већ добре студије анализа односа философије Берклија према његовим савременицима као и оним философима који су му непосредно предходили. На пример, А. А. Лус, *Berkeley and Malebranche*, Оксфорд 1934. год., или Harry M. Bracken, *Berkeley*, Лондон 1974., као и низ других, радови којима је циљ да се укаже на односе Берклија према Малбраншу, Декарту или према низу других философа.

Не можемо ипак да заобиђемо овај однос Берклија и његових предходника. Учинићемо то само колико циљ овог рада захтева.

Берклијеви објављени или необјављени списи, како нам то саопштава А. С. Frejser, професор у своје време у Оксфорду, који је пронашао и објавио Берклијев поменути рад *Common Place Book*..., показују своју блискост са делом Локеа, Њутна, Малбранша и Декарта.³⁾ Исто тако у неким случајевима, с друге стране, истиче се велики утицај Декарта на Берклија да се чак тврди да Беркли и не припада енглеским емпирицима већ се сврстава као „ирски картезијанац“⁴⁾. Други опет наглашавају и платонизам код Берклија, трећи спомињу и Блаженог Августина; даље, упоређује се Берклијева теорија вида са Аристотеловим разматрањима о истој теми, или указује се и на мање данас познате интелектуалне раднике тога времена као што су били William Moynaux или Pieter Baule, опет, у вези са Берклијевом теоријом вида.

Тачно пре један век проф. А. Ц. Фрејсер међу првима је указао на поменуте философе Лока, Њутна, Малбранша и Декарта, као на подстрек или утицај који су они могли имати на Берклија. Нисмо у могућности да пређемо преко овог запажања, посебно преко оних неколико његових мисли које је одабрао у излагању философије Декарта или Малбранша, са циљем да укаже на одговарајућу везу између њих и Берклија.

Несумњиво је, каже нам А. Ц. Фрејсер, да је Декарт (1596—1650) имао свој утицај на Берклија као и сви други поменути научници и философи, посебно Декарт са његовим такође гласовитим ставом *cogito ergo sum* — што предпоставља да идеје или појаве, којих је свако од нас свестан, није могуће замислити, чак ни у експерименталном смислу, без тога нашег *ego*. Једном речју бити свестан или имати идеје, значи постојати. Међутим, према Декарту, изван ових наших идеја постоји и супстанциона егзистенција ствари, материја, што је Беркли порицао. Према Декарту свет и простирање су две супстанције које се међусобно искључују. Остаје само питање како се оне спајају у нашем опажању. То је дуализам који је збуњивао Декарта и који збуњује и нашу рационалну мисао. Декарт је као што је добро познато, нашао решење за ово питање у Богу који посредује као трећа супстанција.

3) A. C. Fraser, *Selection from Berkeley*, Oxford 1879, XII
4) Harry M. Bracken, *Berkeley*, London 1974, 159

Даље, у циљу упоређења Берклијеве философије, Фрејсер нам саопштава добро познати развој Декартове философије коју су предузели његови настављачи међу којима се посебно истиче Никола Малбранш (1638—1715). Овај мислилац развијајући даље Декартову мисао указује на то да све промене у свету простирања, у материјалном свету, треба да се посматрају као последица чији је одговарајући и стварни узрок Бог. Приликом догађаја утиска на људско тело, на његов дух, тај утисак или импресија, која ће се наћи у нашем уму, дело је само Божије. Бог је проузроковач одговарајуће идеје у нашем уму или кретању нашег тела. Јер, ограничене ствари, наша тела, чак и наш ум, немају сама по себи способности за икакву активност. Ми не опажамо ништа директно, већ ове посредством Божијим. Бог сам усађује у наш ум идеје материјалног света. Сваки наш покрет, сви покрети нашег тела, дело је активности Божије или Бог са својом енергијом присуствује у сваком нашем делу или раду.

С друге стране, ову Декартову супротност између материје и ума, супстанције материје и супстанције духа, Спиноза спаја у једну исту супстанцију коју назива Бог или природа. Једном речју, продужава А. Ц. Фрејсер, Декарт, Малбранш и Лајбниц тумачили су наша опажања непрекидним посредовањем Божијим, налазили су онагу покрета само у Духу, претпостављајући импотентност материје, док је Хобес, и други атомистичари тога времена, ишао у крајност тврђења да снага кретања лежи у ствари у материји са претпоставком да ова несвесна супстанција проузрокује или ствара саму нашу свест. Џон Лок, запажа Фрејсер, био је умеренији и обазривији у овој дискусији. Овај философ налази, као што нам је добро познато, да је спољни свет подстицај појава или идеја у нашем уму, али није и њихов коначан узрок, њиховој појави и он приписује као крајњи узрок духовну снагу Божију.

Запажено је у историји философије и то да су се Лок и Беркли слагали у томе да су идеје то што се непосредно опажа. Али се нису олагали у погледу самог статуса тих идеја. Тако се онда тврди да су идеје за Лока само „репрезентација реалности“ а да за Берклија то нису, већ само непосредно опажање у смислу толике непосредности, презентације, без подстицаја спољне реалности која у ствари и не постоји ван нашег ума, већ је непосредни његов садржај, или још јаче наглашено, његова сопствена реалност. Лок је опет учио да свет није ништа друго до један механизам, механички систем, тела у простору која имају способност кретања које стимулира наше чулне органе, мозак, производећи тако идеје у нашем уму. Те идеје су објекти у нашем уму којих је посматрач свестан. Оне реално представљају спољни свет. Али, ипак, не све идеје. На пример, боје, звуци, мириси, нису стварни израз реалног света, већ наше творевине, творевине нашег ума, на основу спољних стимулација. Лок је опет даље сматрао да философи не треба да настављају са својим занемаривањем природних наука, него да треба да узму у разматрање „напад научних открића на њихова веровања“. Само, више несвесно, како нам каже Г. Ј. Варнок, Лок је отишао још много даље, тврдећи како је свет у својој основи то што за њега изјављују сами физичари и да одговор на питање у погледу природе нашег света може нам пружити физичар.

У том истом смеру Лок даље иде и каже да се „номинална суштина“ једне супстанције састоји само у оним опазивим квалитетима који одређују

њено име, док се њена „реална суштина“ састоји у физичкој структури њених несензибилних делова“. Приказујући нам Локов систем философије у односу према Берклију Г. Ј. Варнок даље запажа да Лок уздиже текућу корпускуларну или атомску теорију у крајње метафизичку истину. При чему ипак изражава сумњу у њихово тачно сазнање, управо у сазнање спољњег света⁵⁾. Јер је Лок говорио да предмети у свету, око нас које опажамо, могу да буду потпуно неслични томе како их ми узимамо да изгледају. Ствари су сасвим нешто друго него што су то наше идеје о њима. Супстанција је, изјављује Лок, нешто „што ми не знамо шта је“. Овакво учење је Беркли сматрао да води од тог признатог скептицизма ка материјализму и затим атеизму, а коначно ка уништењу морала. Посебно, с обзиром да је Лок био веома неодређен у погледу односа свести и материје, када је говорио да није у могућности да пружи доказе да свест није једна од особина материје. Беркли је на све ово узреаговао, сматрајући овакав налаз Лока за „гнусан, опасан и погрешан“⁶⁾.

С друге стране Беркли је усвајао Локову теорију о нематеријалности или духовности супстанције, што је Лок ипак заступао као гледиште, јер је веровао у бесмртност човекове душе. Исто тако Беркли није порицао физику или природну философију, како се у то време физика и назива, само је у духу својих погледа тврдио да физички закони исказују, на пример, да извесна врста тела док привлаче једно друго указују на ствари тада само везе које су чисто садашње, ствар момента када се одигравају, али не и нужне. Како ће се тело понашати или владати зависи од Божије активности. Можемо да очекујемо једноликост, равномерност или један и увек исти ток владања ствари у овој Божијој делатности, што обележавамо и као законе природе, законе узрока и последице, али не и увек, јер Бог може да измени ток ствари и тада можемо да говоримо о чудима. Биће о овоме још речи, напомињемо ово овде само узгредно у вези Берклијевог односа према Локу.

Овај се однос појављује као веома тесан када је у питању Локово учење о примарним и секундарним квалитетима, учење које је Лок, како је запажено, наследио од Декарта или позајмио од Њутна, са познатим Берклијевим негирањем ове разлике између примарних и секундарних квалитета.

Лок је учио да ми морамо да правимо разлику између две врсте особина или квалитета једне материјалне ствари. Морамо код сваке да предпостављамо облик, тежину и у једном смислу и густину. Ово би били њени примарни квалитети. Међутим, немамо потребу за предпоставком да та иста ствар има на исти начин и боју или мирис или укусу. Јер тонови боја једне ствари зависе од светлости или чак и од самог стања здравља посматрача, његовог расположења. Не можемо да говоримо да је боја нешто што само по себи припада телу или ствари. Предмети сами по себи немају своје боје као што имају своје примарне квалитете. Ствари саме по себи имају овоју снагу, како је замишљао Лок, да проузрокују идеје боје, мириса, тврдоће или мекоће, то што је названо од Лока као секундарни квалитети. Примарни и секундарни квалитети, према Локу, јесу идеје чулних квалитета. Квалитети опет морају бити квалитети нечег, а то нешто не може бити само по себи квалитет. Јер квалитети морају бити дакле квалитети нечег, мора постојати нешто што их носи, што их држи, а то нешто не може бити само по себи

5) G. J. Warnock, Berkeley, Penguin Books 1969, 91—104
6) J. O. Urmson, op. cit., 207

квалитет. Лок затим даље сматра да „материја” или „материјална супстанција” јесте само име које дајемо овом нечем или томе што је „нешто а што не знамо шта је”. Према томе, ако су све наше идеје чулног квалитета онда следује да ми немамо идеју о материји, шта је она у својој суштини, мада знамо да је она ту, која стимулира идеје у нашем уму, а што даље опет значи да ми не опажамо материју нити можемо знати или рећи шта је она сама по себи. Можемо да знамо само која врста идеја је проузрокована у нама материјом, али немамо начина да пронађемо ма шта што би нам говорило о унутрашњој природи њихових узрока. Ово се незнање, сматра Лок, лако осећа да је неизбежно.

На овај и овакав скептицизам Беркли је снажно узреаговао. Истина уз велико признање Локу за стимулисање његове мисли. Све ово даје повода неким од Берклијевих критичара да тврде „да није било Лока не бисмо имали ни Берклиа”, тврђење које је несумњиво претерано као и најновији приказ Берклија од Х. М. Бракера када изјављује о Берклију као „ирском картезијанцу”⁷⁾. Истина при разматрању свих тих не-Локових црта Берклијевог емпиризма, његов став против скептицизма, који је код Лока доста наглашен и онда улоге коју Беркли приписује Богу, нешто што је веома наглашено у Берклијевом систему мисли, све су то разлози у неком смислу да се може тврдити да Беркли и не припада енглеским емпирицима. Нама међутим, овде није задатак, као што смо то већ напоменули, да идемо у те и такве анализе. Нагласили смо да је философија активност која „има своје одговарајуће везе у свим правцима”, тако и Берклијева философија, док он остаје оригинална и јединствена појава у историји филозофије.

Када смо се са неколико напомена осврнули на философију Декарта, Малбранша и Лока, изискује се методолошки, ради упоређења, да такође, пре него што кренемо у излагање философије Берклија, са неколико напомена, као увод, осврнемо се на главне мисли из његове философије, при чему ћемо лакше уочити његов однос према поменутиим мислицима.

Беркли се пре свега интересује шта је крајња природа света, шта је основа света? На та питања одговара да је то УМ, управо вели да постоји само Бог, душе или духови, умови, њихове идеје или мисли, или осећања или опажања и то је све. У највећем броју случајева садржај нашег ума, који је ограничен, одређује сам Бог, неупоредиво снажан као Ум. До неких идеја ми можемо и сами да дођемо с обзиром на слободу коју имамо као душе или духови, односно ми сами, активна смо бића. Куће, планине, реке, сто у мојој радној соби, постоје као реалне ствари али само у уму, ван њега не постоје, уколико не у мом уму, постоје у уму других, а уколико не постоје ни у једном људском уму, постоје у уму Божијем, због чега и постоје као реалност. Обичном посматрачу, у његовом непосредном опажању предмета они му изгледају као ствари које постоје ван његовог ума. Међутим, философ зна, како каже Беркли, да су та његова непосредна опажања идеје које постоје само у његовом уму без икаквог посредника као спољњег фактора. Због чега је вера у спољни свет ментална конструкција, односно Божија, дело је његове мисаоне активности, његовог представљања. Према томе ниједна мисао, ниједна идеја или осећање или опажање не постоји изван ума. Што значи да не можемо да говоримо о постојању стварних ствари изван ума, односно опажања. У том смислу онда разумемо Берклиеву мисао — постојати значи

7) H. M. Bracker, op. cit., 17

бити опажен. До наших чулних опажања углавном долазимо без наше воље. Отворим очи и шта видим, свет око себе или ствари. Опажамо их као дело активности тог вечног, бескрајног, мудрог, савршеног, доброг Духа кроз којег све ствари постоје што постоје. Јер „различите су силе, али је један Бог који чини све у свему” (Кор. 12:6). „И он је пре свега и све је у њему” (Кол. 1:17). Уз ове цитате из Јеванђеља Беркли се осврће и на Књигу Постања, из Старог Завета, на прву главу у којој се говори о стварању света „из ничега”, или, једном речју, како наш философ жели да истакне — постоји прво само мисаона активност Божија.